

Kultūras identitātes dimensijas

Rīga 2011

Māris Kūlis

Patiesības izpratne Latvijas filosofijā 20. gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados:

Teodors Celms un Jūlijs Aleksandrs Students

ĪEVADS

Patiesības jēdziens ir nodarbinājis filosofu prātus jau gadu tūkstošu garumā, tomēr nav guvis viennozīmīgu risinājumu. Jo tuvāk mūsdienām, jo patiesības izpratnē izveidojusies lielāka dažādība. Savā ziņā var teikt, ka tagad patiesībā nevar atrast neapšaubāmu, skaidru būtību, kas nozīmētu zināšanu vairošanu vai idejas saskaņu ar lietu. Pārdomas par patiesību, tās sasniegšanas ceļiem ieguvušas dažādu teoriju un noliegumu formas, kas tomēr nav izslēgušas viena otru, bet gan katrā patiesības izpratnes nometnē pulcējušas savu aizstāvju ordas. Aplūkojot filosofisko pārspriedumu loku, kur patiesības jautājums mūždien cenšas nokļūt uzmanības centrā, lai kļūtu par pasaules satvara ķīļakmeni, jāapzinās, ka jēdziens caurvij visdažādākās jomas – metafiziku,

ontoloģiju, epistemoloģiju, ētiku, sociālo teoriju, komunikācijas un kopā būšanas mācību u.c. Eiropas civilizācija kopš seniem laikiem sevi ir virzījusi kā tādu, kas tiecas uz patiesību, iegūst patiesas zināšanas un veicina patiesību morālā aspektā kā labo, tāpat arī tiecas uz patieso kā skaisto.

Un tomēr katrs no atsevišķajiem izpētes lokiem prasa zināmu norobežošanu un specifisku iedziļināšanos, kas vienmēr paver citādu skatpunktu. Viena patiesības izpratne liek runāt par idejas atbilstību lietai, cita – par maldiem, kļūdām vai alošanos, kas arī var būt patiesības daļa, vēl cita – par atbilstību starp izteikumiem, formālajiem likumiem un jēdzieniem. Šo tēmu nošķiršana, pat vēsturiskā atskatā, kāds ir šis raksts, prasa rūpīgu iedziļināšanos, lai varētu rekonstruēt vai uzrādīt kādas pieejas dominēšanu vai iztrūkumu, pētot patiesību.

* * *

Mūsdienu filosofijas teoriju lokā patiesības jēdziena izpratnei izmanto vairākus iedalījumus. Starp dažādajām pieejām uzreiz jāmin korespondences un koherences teorijas. Pirmā izsaka patiesību kā propozīcijas atbilstību kādam faktam, citiem vārdiem, idejas atbilstību lietai.¹

Turpretī otrā skata patiesību kā propozīcijā pastāvošo nozīmju atbilstību. Māra Kiope, kura sarakstījusi grāmatu „Patiesība un valoda”,² kas īpaši veltīta arī tieši patiesības jautājuma noskaidrošanai, norāda, ka korespondences teorijas problēma ir neskaidrība ar paša fakta jēdzienu, kamēr koherences teorijai pārmetumus sniedz tas, ka hermeneitikas veiktā komunikācijas pārvērtēšana norāda uz šīs teorijas „atrautību no dzīves”. Bez šīm teorijām arīdzan jāmin pragmatisma pieeja, kas akcentu uzliek uz derīgumu un praktiski darbīgo, kā arī postmodernā patiesības paradigma, kura patiesību raksturo kā neartikulējamu un nesasniedzamu.

Tomēr, nenodarbojoties ar jautājumu, kādai patiesības izpratnei varētu dot priekšroku, rakstā galveno uzmanību veltīsim tam, kādā filosofiski vēsturiskā kontekstā 20. gadsimta divdesmitajos, trīsdesmitajos gados strādā Latvijas filosofiskās domas pārstāvji, galvenokārt LU – Teodors Celms un Jūlijs Aleksandrs Students. Kādām patiesības izpratnēm tiek veltīta lielāka uzmanība, kādas nav zināmas vai tiek apietas? Šis pētījums savā ziņā parāda arī Latvijas kultūras un izglītības noskaņas pirmskara laikā, jo

gan J. Students, gan T. Celms lielā mērā ietekmēja Latvijas intelektuālo un filosofisko vidi.

Lai gūtu skaidrāku priekšstatu par minēto Latvijas autoru domas novietojumu plašākā kontekstā, jāpiebilst, ka patiesības izpratnes klasifikācijas mūsdienu filosofijā ir daudz sarežģītākas nekā tās tika aprakstītas T. Celma un J. Studenta laikā.

Mihaela P. Linča (*Michael P. Lynch*) sastādītajā krājumā „*The Nature of Truth*”, izšķirtas kopumā septiņas pieejas patiesības noskaidrošanai. Bez jau pieminētajām, bet šeit par (1) „reālisma un korespondences”, (2) „koherences” un (3) „pragmatisma un verifikacionisma” nodēvētajām teorijām, atrodams arī arīdzan iedalījums (4) fenomenoloģiskās un postmodernās pieejas, (5) Tarska teorijas variācijas, (6) deflacionisma (*deflationism*) skatījuma iespējas, kā arī (7) primitīvisma, identitātes teorijas un alētiskā plurālisma koncepcijas.³ Saprotams, ka krājumā, kas veltīts „klasiskajām un modernajām perspektīvām” un kura viens no pamatnosacījumiem ir iekļaut tikai tos darbus, kas sarakstīti 20. gadsimtā, ne visas apskatītās pieejas varētu būt aktuālas Latvijas 20. un 30. gadu filosofijas vidē, it īpaši, ja daļa no tām radušās vēlākos laikos.

Lai radītu labāku ieskatu patiesības jautājuma aplūkojumā, vērts vismaz pavisam nedaudz ieskicēt galvenās jau dažu minēto pieeju aprises. Patiesības nojēgumu dažādībā tomēr var meklēt vismaz kādas vienojošas stīgas, proti, jautājumus vai problēmas, kas pastāv pirms atšķirīgajām atbildēm. Meklējumi visbiežāk noris ap pašu jēdzienu vai arī ap šī jēdziena raksturīgo īpašību sākotnējo iedabu, bet dažkārt – ap abiem.⁴ Tomēr, lai arī kādus metodoloģiskus ceļus izvēlētos patiesības problēmas lokalizēšanai, pastāv divi galvenie jautājumi: (1) vai patiesībai vispār ir kāda sava iedaba, un (2), ja ir, tad kāda?

Ja uz jautājumu „vai patiesībai ir sava iedaba” atbild apstiprinoši, tad nākamais jautājums ir: vai gan šādas iedabas ir viena vai vairākas? Ja vairākas, tad runa ir par plurālisma teorijām. Ja atbilde ir noliedzoša, tad nākamais jautājums ir: vai patiesība ir vismaz daļēji epistemoloģiska? Šeit apstiprinoša atbilde ved pie pragmatisma, verifikacionisma, koherences un postmodernajām teorijām, bet noliedzoša – pie jautājuma: vai patiesība ir relācijā starp prātu un pasauli? Šeit iespējamās trīs atbildes. Pirmā, apstiprinoša, ved pie korespondences teorijām. Ne apstiprinoša, ne noliedzoša atbilde norāda uz t. s. primitīvismu un Heidegera pieeju. Savukārt noliedzoša atbilde – uz identitātes teoriju.⁵

T. s. alētiskā reālisma pamatā ir atziņa, ka patiesība ir atkarīga nevis no subjekta, bet gan no pasaules. Proti, apgalvojums ir paties tikai tad, ja lietu kārtība realitātē atbilst tam, ko izsaka apgalvojums. Tas nozīmē, ka patiesībai jāpiemīt kādai stabilai iedabai un tai jābūt vienmēr objektīvai. Tādējādi reālisma vai korespondences teorijas pamatā ir saskaņa jeb atbilstība starp apgalvojumu un realitāti.⁶

Tomēr šī uzskata ietvaros problemātiski var būt trīs pamatjēdzieni, t. i., (1) īpašība, tās (2) atbilstība un (3) realitāte. Jāpiebilst, ka korespondences teorijas sākotni saista ar Platona, Aristoteļa uzskatiem.⁷ Savukārt koherences teorijas, kuras radušās neohēgeliešu ietekmē,⁸ patiesību saprot kā saskaņu. Lai arī šīs teorijas definīcija neesot precīzi izvēsta, tās kodols ir tas, ka divi vai vairāki uzskati ir saskaņā, ja tie sader kādā nozīmju kopumā jeb uzskatu un pieņēmumu tiklojumā. Tas ir, šīs teorijas ietvaros patiesībai darišana ir nevis vairs ar uzskata atbilstību objektīvai realitātei, bet gan ar patiesības izteicēju attiecībām.⁹ Jāatzīst, ka šāds īss iespējamo pieeju ieskicējums nebūt nav nedz pilnīgs, nedz pietiekams, lai gūtu vispārīgu priekšstatu par patiesības teoriju plašo plejādi, jo klasifikāciju un skaidrojumu klāsts patiesām ir liels,¹⁰ tomēr šajā brīdī tas varētu būt pietiekami, lai pārvirzītos pie Latvijas filosofijas pārstāvju uzskatu aprādīšanas.

Jājautā, kādas gan varētu būt Latvijas filosofijas vides noskaņas, un kāds varētu būt šīs vides pārstāvju novietojums starp visām šīm dažādajām pieejām? Saprotams, ka ne visas teorijas šeit var būt pārstāvētas, jo radušās vai ieguvušās savu aktualitāti citos laikos. Tāpat jāsaprot, ka kādas teorijas varēja būt gan zināmas, bet nepieņemamas un tāpēc nepopulāras. Tie ir apsvērumi, kas jāpatur prātā, lai necenstos atrast to, kā nav.

Patiesības jēdziena noskaidrošana savu aktualitāti guvusi arī Latvijas divdesmito un trīsdesmito gadu profesionālās filosofijas vidē, kā arī plašākā publikā. Šķiet, ka tā ir un ir bijusi tēma, no kuras nevar izvairīties, ja filosofijā izvirza prasību tīkties uz zināšanām un skaidrību. Lai arī, protams, Latvijas filosofijas tā laika vidī nevar uzskatīt par kādu pabeigtu veselumu, tomēr, manuprāt, derīgi mēģināt rast vismaz dažas sākotnējas vadlīnijas, lai meklētu patiesības koncepta izpratnes robežas. Publikācijas, kas būtu īpaši veltītas tieši patiesības tēmai, nemaz nav tik daudz. Starp dažādiem rakstiem, kas skar šo jautājumu, sīkākam ieskatam šeit izvēlos divus. Abiem diviem rakstiem ir vienādi nosaukumi – „Kas ir patiesība?”. Lai arī patiesības tēma

ir skarta arī citu autoru rakstos, tomēr tādi, kas par centrālo jautājumu izvirza patiesības nojēguma tematizāciju, šie ir vienīgi. Vienu sarakstījis sava laika jaunais filosofijas censonis Jūlijs Aleksandrs Students, kas pamanījies pievērsties gandrīz jebkurai tēmai sociālo, pedagoģijas un filosofijas laukā, bet otru – sava laika LU docētājs profesors Teodors Celms.

JŪLIJS ALEKSANDRS STUDENTS (1898–1964)

Filosofijas censonis Jūlijs Students¹¹ 1928. gadā periodiskajā izdevumā *Burtnieks* publicē rakstu „Kas ir patiesība?”. Šis pats raksts vēlāk kā nodaļa ievietots viņa mācību grāmatā „Ievads filosofijā”. Tas ļauj gūt priekšstatu par sava laika patiesības koncepta izpratni un LU mācībspēku vidē, to skaitā pedagoģijā, valdošajām tendencēm. Viens no viņa raksta pieteikumiem ir rast kādu skaidrību visnotaļ mulsinošajā jēdzienā, lai iezīmētu patiesības kā vienas vienīgās patiesības izpratni. J. Students jau uzreiz piesaka uzstādījumu, ka tieši patiesības jēdziens ir viens no tiem, kas visbiežāk sastopams visās dzīves jomās. Tādējādi var likties, ka te varētu saskatīt patiesības gan ontoloģisku, gan epistemoloģisku, gan sociālu skatījumu. Taču jāieskatās J. Studenta nostādnēs dziļāk. Tas prasa īpašu rūpību it īpaši tādēļ, ka viņa vārdiem sakot, „ikvienas īstas garīgas darbības mērķis ir patiesība”.¹² Tātad jebkuras rosības, lai tā būtu *garīga* vai *fiziska*, pēdējais un īstenais mērķis ir patiesības atziņa.

Studenta pieeja patiesības jēdziena noskaidrošanā sākotnēji ir negatīvi vērsta, proti, viņš aicina norobežot to, kas kļūdaini tiek piedēvēts patiesībai, proti, – īstenības, taisnības un pareizības jēdzienu. Izrādās, šie jēdzieni gan ir tuvi piesaistīti cits citam, tomēr bieži vilina uz pārpratumiem. Šādu patiesības jēdziena nošķirumu iztīrīšana vienmēr ir lieti derīga, it īpaši tādēļ, ka tā ļauj ne vien tuvāk iepazīties ar viena jēdziena smalkākajām niansēm, bet arī gūt plašāku priekšstatu par vesela jēdzienā aparāta funkcionēšanu. Ieskatoties patiesības jēdzienam piesaistītajās idejās ļauj labāk saprast plašāku tēmu loku. Tas mudina pakavēties arīdzan pie tā, ko jau iesākumā Students rāda kā to, kas nav pati patiesība. Turklāt, kā viņš to arī norāda, katrā šajā jēdzienā atrodamas zināmas paralēles ar citiem saistītajiem jēdzieniem.

Saskaņā ar Studenta uzskatiem visai bieži patiesības jēdziens tiek kļūdaini sajaukts ar īstenības konceptu, kas vēsta ko citu, proti: „Īstenība (vācu val.

Wirklichkeit) ir tas viss, kas pastāv, kas eksistē”¹³. „Viss esošais – kā garīgais, tā materiālais, kā dzīvais, tā nedzīvais, kā personīgais, tā sabiedriskais – ir īstenība,” raksta Students. Tātad īstenības jomā ietilpst jebkādas, ko vien var iedomāties, lietas, kas eksistē un tāpēc ir īstenas. Līdz ar to te ietilpst arī maldi un šķitumi, jo tie pastāv, bet tie nevarētu būt patiesi.

Īstenības jomā Students iekļauj arī to, kas, lai arī ir esošs, nav apzināms; viņš iekļauj arī t. s. garīgo realitāti. Tādi jēdzieni kā Dievs vai dvēsele nav skaidri apjēdzamas entitātes, tomēr dzīves īstenībā tām piemīt sava nozīme. Viņš apgalvo, ka „īstenībā ietilpst arī tas, kas mums šimbrīžam vēl nav zināms un ir nepazīstams”¹⁴.

Šāds traktējums liek domāt, ka īstenības jēdzienu Students lieto iespējami plašākajā veidā. Savā ziņā te, iespējams, saskatāma Hēgeļa ietekme, kurš īstenības jēdzienam piešķīra lielu svaru, aprakstot garīgās realitātes. Tomēr J. Students īstenības jomai pievieno vēl vienu komponenti, proti, te piederas arī dzīves „jābūtības, vērtību un normu pasaule, ko dēvē vēl par nozīmības pasauli (*Die Welt der Gültigkeit*)”¹⁵. Laikā, kad raksta J. Students, Latvijā ir raksturīga neokantiešu ietekme, tādējādi, jādūmā, ka tēma par jābūtību un īstenību ir saistīta ar viņu darbību. J. Students apgalvo, ka, piemēram, skaistums, tikumība vai pati patiesība kā vērtības ir īstenības sastāvdaļas. Tas ir, šādā pavērsienā tik tiešām jebkam tiek piešķirts īstenības nosaukums, un to apgalvo arī pats Students: „Vērtības, pēc kā cilvēks savā dzīvē cenšas, nav tukši fantomi, nav tikai illūzija, nav nekādi murgu un iedomu tēli, nav fikcijas un tukša šķietamība, bet īstenība, kas jāsasniedz un kas pastāv kā nozīmību un mūžīgo vērtību pasaule.”¹⁶ Kad veikta tik plaša īstenības interpretācija, šeit, kā to viņš stingri norāda, jāievēro tas, ka īstenība nebūt nav tas pats, kas patiesība. Lai atrastu patiesību, tā jānosšķir daudz skaidrāk. Tāpēc nākamais solis ir atsavināties no pārpratuma ar taisnības jēdzienu.

Taisnības jēdzienu, saskaņā ar Studenta novēroto, bieži pielīdzina patiesībai vai patiesumam. Tomēr jāsaprot, ka šis jēdziens ir drīzāk tiesisko vai tikumisko jautājumu lokā. Viņš raksta, ka *būt taisnam* vispirms nozīmē būt patiesam. Tomēr tas nenozīmē, ka abi jēdzieni būtu ekvivalenti. Jāsaka, ja pievienojamies Studenta domām, ka „paties” un „patiesība” nenozīmē vienu un to pašu, bet gan vārds *paties* izteic to īpašību cilvēkā, ko sauc par patiesīgumu, tad patiesīgumā cilvēks atklājas tāds, kāds viņš ir. Saskaņots, ka J. Students nodarbojas ar patiesības kā īpašības meklējumiem, atzīstot, ka

patiesībai ir sava būtība, kas to nošķir no citiem jēdzieniem. Tātad „cilvēka tikumības īstenība, kas saskan ar sirdsapziņu, ir cilvēka patiesīgums. [...] Patiesīgums ir cilvēka darbības īstenība, kas dibināta uz tikumības likumiem.”¹⁷ Iepriekšējās pārdomas ļauj Studentam izteikt apgalvojumu, ka taisnība ir tikumiskā patiesība. Tādējādi var secināt, ka šeit (taču ne vienmēr) J. Students attālinās no korespondences teorijas, no patiesības epistemoloģiskā modeļa un saista to ar sociālo sfēru. Taču šī izpratne nepietuvojas koherences teorijai, jo nevar runāt par propozīcijā pastāvošo nozīmju atbilstību. Patiesības būtība tiek saskatīta ētiskā un sociālā rakursā.

Nākamais patiesībai pietuvinātais jēdziens ir „pareizība”, taču arī tas ieviesis daudzus pārpratumus. Students norāda, ka tas drīzāk saprotams kā „matemātiskas noteiktības apzīmējums”. Pareizība, kas rodama kādos formālos loģiskos soļos, vēl nebūt negarantē patiesumu. Viņš raksta: „Pareiza rīkošanās visos gadījumos vēl it nebūt nav ķīla īstenības atklāšanai un patiesības atsegšanai.”¹⁸ Viņš pamana, ka, lai arī bieži rīkojamies pareizi un kārtīgi, tomēr gadās, ka kādu nepamanītu kļūdu dēļ mūsu slēdzieni izrādās nepatiesi. Pareizība drīzāk gan ir tikai formālu relāciju apzīmējošs jēdziens, bet tātad arī tas ir atkarīgs no kādiem citiem noteikumiem.

Bet kāda gan, vismaz saskaņā ar Studenta atziņu, ir pašas patiesības būtība? Students savos uzskatos ir gana stingrs, lai varētu paust uzskatu, ka tādai noteikti jābūt. Šāda atbilde vismaz ļauj Studenta uzskatus norobežot no tām patiesības izpratnes koncepcijām, kas noliedz to, ka patiesībai būtu kāda sava iedaba. Viņš filosofijas vēsturē izvirza divus pamatveidus, proti, Aristoteļa un Kanta patiesības izpratnes.

Aristoteļa patiesības izpratne, kas kalpojusi par pamatu korespondences teorijām, Studenta lasījumā tiek izvērstā, patiesību traktējot kā prāta spriedumu īpašību. Students norāda, ka šāda izpratne esot raksturīga visai sengrieķu un arī vēlākajai filosofijai. Tā centusies tiekties pēc patiesības kā priekšmetu izziņas un izpratnes sekām. Tas ir, patiesība ir patiesības iegūšanas darbs, kur patiesība atklājas domāšanā un tieši domāšana ir tas instruments, kas saskarē ar īstenību noved pie patiesības. Šādam uzskatam piederot tas, ka patiesībai jāeksistē, bet tā nav uzreiz tieši dota. Tāpēc Students raksta: „Patiesība ir sprieduma sakrišana un saskaņa ar īstenību. [...] Patiesība ir uzdota un nevis dota.”¹⁹ Drīzāk gan pēc patiesības ir jātiecas izziņas ceļā, bet tā ir iedibināta mūžībā. Patiesība ir skaidra un noteikta, tā

nevar būt dažāda. Izvēršot Aristoteļa shēmu, viņš uzstāj, ka vienmēr starp diviem vai vairāk viedokļiem tikai viens var būt paties. Šāds uzskats viņu norobežo no plurālistu teorijām, tomēr, saskaņā ar iepriekš apskatīto Linča shēmu, liek vēl uzdot jautājumu: vai patiesība ir epistemoloģiska un vai tā ir saskaņa starp lietām un prātu? Students atbild: „Patiesība pēc Aristoteļa ir domu saskaņa ar īstenību, prāta spriedumu satura sakrišana ar lietas saturu.”²⁰ Kā redzams, Students, interpretējot Aristoteli, cenšas parādīt patiesības epistemoloģisko skatījumu.

Šāda domāšanas paradigma, kā raksta Students, esot pastāvējusi līdz Kanta filosofijai, ar kuru iestājas ievērojamas pārmaiņas patiesības izpratnē. Tas notiek tāpēc, ka, Studenta vārdiem sakot, „mēs par lietu būtību nekā nezinām, un tamdēļ arī nekad pamatotā pārliecībā un drošībā nevaram apgalvot, ka patiesība ir tad, ja mūsu domas saskan ar īstenību, ar pašu lietu. Lietu būtība cilvēka atziņas spējām pilnīgi aizklāta.”²¹ Students, atsaucoties uz Kantu, runā par formālo patiesību, kas ir spriedumu saskaņa ar formālajiem domāšanas likumiem. Par t. s. materiālo patiesību varētu runāt tikai tad, ja prāta spriedumi sakristu ar lietas būtību, bet tas nav iespējams, jo jāierauga, ka Kants runā par priekšmetiem, kuri taču doti prātā. Tāpēc Kanta filosofijā patiesības problēma nav vairs saistīta ar lietu pasauli (kas to it kā norobežotu no korespondences teorijām), bet gan izjautā tikai domāšanas formālos likumus, un meklējama prāta saskaņa ar sevi pašu. Tomēr jāpiebilst, ka šāds Kanta lasījums šobrīd nevarētu būt uzskatāms par gluži precīzu, jo, lai arī tik tiešām nevar runāt par izteikuma un lietas absolūti objektīvu saskaņu, tomēr Kants pilnībā neatsakās no korespondences tipa patiesības definīcijas un saglabā to kā *nominālo* pretstatā *reālai* definīcijai.²²

Šāds nošķirums, saskaņā ar Studenta domām, parāda būtisku pārveidojumu filosofijas vēsturē, kas iezīmē robežšķirtni starp antīko un jaunlaiku domāšanu: „Ko Kants uzlūko kā neizzināmu, tas grieķiem taisni ir īstās atziņas objekts.”²³ Students šajā pārvirzē saskata pietuvošanos skepticisma nostādnēm, kas esot vainojama pie tā, ka jaunlaiku filosofijā aizvien sarūk ticība skaidram viedoklim un stabilai patiesībai.

Interesantas ir Jūlija Studenta pārdomas par sava laika filosofijas tendencēm. Viņš acīmredzot pārstāv klasiskas pieejas tradīciju, jo visai asi vērsas pret jauninājumiem patiesības koncepta izpratnē. Viņš raksta: „Mūslaiku filozofijā mēs pat sastopam strāvas, kas atziņas un patiesības jautājumā ir

vairāk smieklīgas nekā nopietnas. Lai minam tikai pragmatismu, fikciju²⁴ teoriju u. tml.”²⁵ Viņš kategoriski noraida ideju, ka patiesība varētu būt, piemēram, tikai kāds mākslīgs orientieris; ka tā, tāpat kā citas parādības, varētu būt pakļauta vēsturiskām pārmaiņām; ka to varētu radīt cilvēks pats. Viņš pievienojas viņam nepatīkamajām teorijām tikai tik tālu, ka sajūtas ir reālas un īstenas, ka īstenības pasauli parasti konstituē sajūtu pasaule. Tomēr, ja saglabā viņa izpratni par īstenību, proti, ja patur prātā, ka īstenība ir viss esošais, tostarp arī vērtības, tad tas nav pietiekami, lai iztirzātu patiesību. Turklāt viņš vēl piebilst, ka „katrs daudzmaz nopietns domātājs patiesību neuzlūkos par īstenību vai īstenības sastāvdaļu. Patiesība ir īstenības izziņas rezultāts.”²⁶ Students ir pat vēl uzstājīgāks, jo nepieņem, ka patiesība varētu būt kāds līdzeklis, un raksta: „Tamdēļ pavisam smieklīgi apgalvot, ka cilvēks rada patiesības. Nē: cilvēks patiesības nerada, bet rod, atklāj, izzina. [...] Acīm redzot uzskats par cilvēka radītām un darinātām patiesībām ne tikai ir nepareizs, bet izsauc pat viegļu smīnu un izbrīnu, ka šāda pārliecība var dzimt daudzmaz nopietnu zinātnieku galvās.”²⁷ Šādu uzskatu rašanos Students saista ar kļūdīgām Kanta interpretācijām. Viņš pieļauj, ka mācība par lietu būtības nesasniedzamību varētu kādu vest uz nepareizā ceļa, taču, pēc Studenta domām, Kants tā nekad nebūtu domājis un tas ir maldīgs iztulkojums. Šāda nostāja, visdrīzāk, ļauj domāt, ka sava laika jaunākās patiesības teorijas nebija gluži pieņemamas Studenta nostājai. Tomēr, saprotams, tas ļauj viegli apgalvot, ka filosofiskajā vidē tās, kā, piemēram, pragmatisms, bija zināmas.

Tomēr patiesības meklējumi, pat ja gūtu kādu skaidrību par tās būtību, prasa uzdot jautājumu: kā izvēlēties izziņas ceļa kritērijus? Uz šādu jautājumu Students cenšas atbildēt, piedāvājot vairākus elementus. Viņš norāda, ka viens no kritērijiem jeb patiesības mērauklām ir acīmredzamība jeb evidence. Tas ir, viņš, atsaucoties uz Leibnicu, runā par faktu un prāta patiesībām, kuras abas ieskaitāmas acīmredzamības jomā. Students norāda, ka starp faktu un prāta patiesībām jānotiek mijiedarbībai, jo nepieciešama papildu noskaidrošana. Viņš apgalvo, ka patiesība ne vienmēr ir uzreiz skaidri redzama, bet gan parādās tikai tad, kad kādi fakti vai prāta idejas ir eksplīcētas. To viņš nosauc par otru patiesības mērauklu, tas ir, patiesības pierādīšanas iespējamību. Taču tā bieži ir ne tik daudz kādas patiesības apstiprināšana, kā gan pierādījums, ka citādi nevar būt. Tas ir ceļš no otras puses, kas izslēdz iespējamus maldus. Viņš raksta: „Visdrošākā patiesības mēraukla ir patiesības

pierādīšana, pie kam daudzkreiz šī pierādīšana ir negatīva, t. i., dibinās uz pretejbības izslēgšanas.”²⁸

Rezumējot Studenta uzskatus, var atsaukties uz viņa paša izteikumu, ka patiesība ir tikai viena.²⁹ Tā ir mūžīga un nemainīga, jo citādi nemaz nevarot būt. Starp dažādajām patiesības teorijām, kas pazīstamas gan mūsdienu, gan pagājības laiku filosofijas vidē, Studenta vietu atrast nav īpaši grūti. Tā ir sekošana Aristoteļa pamatnostādnēm, kas izvērstas epistemoloģiskā nozīmē, taču pievērsšanās īstenībai vērtību aspektā, taisnīguma jēdzienam kā tikumiskai patiesībai, kā arī vienas patiesības pastāvēšanai, parāda to, ka viņš patiesības izpratnē ievieš ētiskas, sociālas dominantes. Patiesības konsensa teorijas, plurālisms Studentam nav pieņemams un tajā laikā tas nav raksturīgs arī viņa filosofiskajai videi Latvijā.³⁰

TEODORS CELMS (1893–1989)

Starp latviešu filosofiem 1920.–1930. gados patiesību analizējis arī profesors Teodors Celms.³¹ Izvērstā rakstā ar nosaukumu „Kas ir patiesība?”, kas iekļauts grāmatā „Patiesība un šķitums”³², Celms izšķir specifiskus klasifikācijas principus un sniedz īsus komentārus. Lai arī saskatāmas zināmas līdzības ar Studenta teikto, tomēr jāatzīst, ka Celma pieeja, strukturējums un izkārtojums ir stipri citādāks. Vārda *patiesība* nespecifiskās nozīmes ir ontoloģiskais un aksioloģiskais lietojums, kā arī formāli-loģiskais. Pirmais, ontoloģiskais lietojums, kas ieskaitāms korespondences teoriju lokā, Celma vārdiem runājot, ir tāds, ka patiesība „apzīmē pašu īsti esošo, pretēji tam, kas tikai šķiet esam”. Tās ir lietas, kādas tās patiesi ir. Viņš raksta: „Ontoloģiskais vārda „patiesība” lietojums rodas tā, ka atziņas joslai tik svarīgo izšķirību starp īsto atziņu, t. i., atziņu, kas satur sevī patiesību, un šķitumu, kas patiesību sevī nesatur, bet nepareizi tiek uzskatīts par īstu atziņu, – ka šo gnozeoloģisko izšķirību sajauc ar izšķirību starp īstas atziņas priekšmetu un šķituma priekšmetu.”³³

Otrais lietojums – aksioloģiskais – ietver divus apakštipus, kur viens apzīmē visaugstāko vērtību, kas kādai eksistencei vispār piešķir jēgu. Tās ir kādas vērtības, kas liek nodarboties ar eksistēšanu. Bez šīm vērtībām patiesība zaudētu jēgu un piepildījumu, bet eksistence, Celma vārdiem sakot, kļūtu par kailu veģetēšanu. Savukārt cits apakštīps ir „kādas eksistences saskaņa ar

noteiktas vērtību joslas principiem”.³⁴ Te ir runa par eksistences jēgpilnību un vērtīgumu, kur vērtības piepildījums ir patiesības apliecināšana. Tāpat kā J. Studenta gadījumā, arī uz T. Celma domu saskatāma neokantiešu mācības par vērtībām, īstenību un dzīves patiesību ietekme.

T. Celms min piemēru par mākslas vai gribas saskaņu ar kādiem estētiskiem vai morāles principiem. Tāpat mākslas darbs ir patiess, ja tas atbilst kādiem vērtību kritērijiem. Šāds skatījums esot saistāms ar Bādenes skolas pārstāvja Vilhelma Vindelbanda (*Wilhelm Windelband*) mācību, kurā patiesība izteikta kā kāda apziņas normalitāte, kas iespējama gan teorētiskā, gan estētiskā, gan morāles griezumā. Tomēr jāteic, ka Celms brīdina neaizrauties ar tik plašu lietojumu. Jāatzīmē, ka atšķirībā no Celma, Students estētiskajam aspektam nav pievērsies.

Savukārt formāli-loģiskais patiesības jēdziena lietojums, pēc Celma domām, ir patiesības lietojums kā loģiskās pareizības rādītājs. Gluži tāpat kā to norādīja Students sadaļā par pareizību, patiesība šeit ir domu saskaņa ar loģiskajiem domāšanas likumiem, proti, šis patiesības traktējums ir pilnīgi formāls.

Celms runā par vārda „patiesība” specifisko nozīmi. Tāpat kā Students, Celms saskata patiesības teorijas pirmsākumus Aristoteļa uzskatos. Viņš pievienojas uzskatam, ka patiesība ir sprieduma saskaņa ar esošo. Interesanti piebilst, ka Celms nedaudz pievēršas arī Heidegera uzskatiem. Viņš raksta, ka Heidegera filosofija patiesību saprotot kā savdabīgu esamības atklāsmi vai pašatklāšanos. Tāda pieceja ļaujot filosofam atsvabināties no patiesības un izziņas sasaistīšanas ar loģisko problēmu risināšanu, kas, savukārt, ļauj Celmam Heidegeru pieskaitīt „dzīves filosofu” lokam.³⁵ Tiesa, Heidegera piedāvājums Celmam nešķiet gana simpātisks, un, viņaprāt, tas viegli atspēkojams ar uzlabotu Aristoteļa uzskata formulējumu.³⁶

Patiesības problēmas aplūkojums viņam ietver četras daļas, kur atrodam patiesības uzbūves, kritēriju, nozīmības un iespējamības apskatu. Viņš parāda, ka patiesība var pastāvēt tikai spriedumā kā sprieduma saskaņa ar esošo. Viņš turpina, ka patiesība, ja patiesība ir iepriekš teiktais, ir pilnīgi „neatkarīga no tā, vai attiecīgs kritērijs ir vai nav, t. i., vai saskaņa ieskaitīta vai nē”.³⁷

Apskatot patiesības kritērijus, viņš norāda, ka vienīgā atšķirība ir starp to – ir vai nav kritēriji, ir tas, ka vienā gadījumā patiesība tiek apzināta, bet otrā tā paļaujas uz ticības spēku. Celms pārdomās par patiesības kritērijiem

ir krietni skeptiskāks nekā Students un raksta: „Absolūti universāla, visiem spriedumiem vienāda kritērija nav. [...] Kritērijs ne katreiz pilnā mērā iegūstams, un tāpēc jāapmierinās arī ar novājinātu kritēriju, t. i., par kritēriju jāatzīst viss, ar ko kāda sprieduma patiesību var pierādīt kā drošu vai vismaz varbūtīgāku.”³⁸

Jautājumā par patiesības nozīmību, līdzīgi Studentam, Celms cīnās pret relativismu kā lielāko biedu patiesības iespējai. Patiesības iespējamības problēmas aplūkojumā viņš uzrāda dažādus uzskatus, proti, skepticismu, reālismu, ideālismu un misticismu. Viņš, atmetot skepticismu, piedāvā sasaistīt trīs uzskatus ar trim filosofijas „lielajiem” pārstāvjiem. Līdzīgi kā to norādīja jau Students, reālismu pārstāvēt Aristotelis, ideālismu – Kants, bet Celms vēl min misticismu, kas esot Bergsona spēļu laukums.

Celms atzīst, ka pirmais uzdevums būtu vismaz skepticisma atmešana, ko tas pats sevī arī izdara, sadrūpot iekšējās pretrunās, tomēr atlikušie trīs virzieni pilnā mērā jāatzīst kā vismaz iespējami. Viņš piekrīt, ka šeit varētu notikt nerismitoša diskusija it īpaši starp reālisma un ideālisma pārstāvjiem, bet izšķiršanās panākama, Celma vārdiem sakot, „vienīgi ticības ceļā, kamēr filozofijas joslā tie paliek tikai kā augstākas vai zemākas pakāpes varbūtības.”³⁹

Celma populārā izklāsta vērtīgs ieguldījums ir tas, ka tiek aprādītas patiesības jēdziena plašās aizkulisēs. Jēdzienam, kas gandrīz vienmēr pretendējis uz vislielāko skaidrību un domas monopolu, nākas nokļūt virzienu un pagriezīnu virpulī, kuri spēj arī maldināt. Celms, noslēdzot savu rakstu, vaļširdīgi atzīstas: „Visu iepriekšējo traktējumu tomēr skatīsim no neapstrīdamas patiesības viedokļa, ka maldīties ir cilvēciģi, jā – ka cilvēciģi ir maldīties, pat [...] meklējot patiesību par pašu patiesību.”⁴⁰ Atskatoties jāatzīst, ka T. Celms, tāpat kā J. Students, arīdzan ir Aristoteļa nostādņu sekotājs, priekšplānā liekot korespondences teoriju, tomēr papildina šo pieeju ar uzskatiem par patiesības un vērtības saikni, kā arī patiesības nozīmi kultūrā.

Apskatot abu domātāju idejas, redzams, ka te izteikta nepatika pret skepticisma un relativisma idejām. Lai arī nav novērojama pilnīgi skaidra izšķiršanās par kādas, piemēram, aristoteliskās vai kantiskās patiesības lielāku derīgumu, tomēr vērojams tas, ka valdošās noskaņas vēsta par uzticību patiesības pastāvēšanai, neatkarībai no subjektīvām iegribām. Patiesību atzīst par kaut ko tādu, pēc kā ir jāticē. Patiesība parādās, lai arī ne vienmēr līdz galam skaidri; dažkārt tā ir kā nojausma, kas varētu garantēt dzīves un kopā

būšanas stabilitāti, vairot skaistumu un ticību labajam. Filosofiskās pārdomas J. Studenta un T. Celma darbos cirkulē ap ticību mūžīgajām un stabilajām vērtībām. Modernisma strāvojumi, patiesības jēdziena apšaubīšana, relatīvisms un plurālisms 20. gadsimta sākumā tajā Latvijas filosofiskajā domā, kuru pārstāv J. Students un T. Celms, nav pieņemami.

Vēres:

- 1 Uzreiz jāpiebilst, ka iesākumā zināmu neskaidrību var viest tas, ka dažādu autoru un teoriju ietvaros līdzīgu nozīmju terminu lietojums mēdz būt atšķirīgs. Piemēram, sastopamies ar „idejas saskaņa ar lietu”, „propozīcijas atbilstība faktam”, „sprieduma saskaņa ar esošo”. Tāpat dažādība vērojama tādu terminu kā „esošais”, „realitāte”, „īstenība”, „pasaule”, „objektīvā realitāte” lietojumā.
- 2 M. Kiopes grāmata izstrādāta uz doktora disertācijas „Patiesības iespējamība valodiskumā” pamata, kur aplūkots patiesības tapšanas un valodas attiecības.
- 3 (Ed.) Lynch M. P. *The Nature of Truth*. Massachusetts: The MIT Press, 2001.
- 4 Ibid. – P. 3.
- 5 Ibid. – P. 4.
- 6 *Truth, correspondence theory of* // *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0. London: Routledge
- 7 (Ed.) Lynch, M. P. *The Nature of Truth*. – P. 9.
- 8 *H. H. Joachim un F. H. Bradley*. Sk.: (Ed.) Lynch, M. P. *The Nature of Truth*. Massachusetts: The MIT Press, 2001. – P. 99.
- 9 *Truth, coherence theory of* // *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0. London: Routledge.
- 10 Piemēram, jau pieminētajā krājumā *The Nature of Truth* ievietoti 32 raksti, kas gan iedalīti 7 sadaļās, tomēr, visdrīzāk, var kalpot par liecību tam, ka skatījumu skaits ir gana liels. Turklāt jāmin, ka šeit nav apskatītas formālās loģikas, semantikas, matemātikas u. c. nozaru pieejas. Arīdzan jāatzīst, ka, lai arī kādu autoru piedāvātie patiesības traktējumi ievietojami vienā kategorijā, tomēr citkārt tie varētu būt pelnījuši, lai tos izdala atsevišķi. Minētās „liekās” patiesības izpratnes teorijas ir šādas: pragmatisms, kas iedalāms divos veidos. Pirmais, kas saistāms ar Č. S. Pīrsa (*C. S. Peirce*) domu, ir *konsensus* teorija. Savukārt, otrs veids, tiek dēvēts par instrumentālisma teoriju un to piedēvē V. Džeimsam (*W. James*), J. Džūijam (*J. Dewey*) un F. C. S. Šilleram (*F. C. S. Schiller*). Vēl jāpiemin deflacionisma teorijas, kuras bieži arī apzīmē kā „liekvārdības” (*redundancy*) (saistāma ar Frēges (*Frege*) un Ramzeja (*Ramsey*) vārdiem), diskotacionālisma (disquotationalism) (saistāma ar Kvainu (*Quine*)), performatīvās (*performative*) (saistāma ar Stavsonu (*Strawson*)) un prosentenciālās (*prosententialism*) teorijas, kuras gan vairāk pievēršas patiesības piemērošanas gadījumiem. Šīs teorijas ne tik daudz interesējas par patiesības iedabu, kā par izteikumiem, kur kaut kas tiek apzīmēts kā patiess. Šīs teorijas pieņem

- t. s. deflacionisma tēzi, ka tāda īpašība kā patiesība nemaz nepastāv. Šāds uzskats atceļ vajadzību pēc patiesības teorijām un vērš uzmanību uz patiesības piedēvēšanas aprakstīšanu. No šāda skatu punkta klasiskās teorijas ir nevis kļūdainas savā izvērsumā, bet gan fundamentāli maldīgas, jo to izpētes objekts nemaz neeksistē. Šo teoriju klātbūtnē Latvijas 20. gadsimta sākuma filosofijas vidē nav jaušama.
- 11 J. Studenta darbi filosofijā un pedagoģijā jau ir pētīti, taču viņa sniegto patiesības izpratni līdz šim neviens nav tuvāk analizējis. Sk., piemēram, rakstu krājumu „Jūlijs Aleksandrs Students: dzīve un darbi”, ko sastādījusi Inta Kraukle.
- 12 Students J. A. *Kas ir patiesība? // Latvijas filosof(s)e – virtuālais modelis*. Rīga: FSI, 2009.
- 13 Ibid.
- 14 Ibid.
- 15 Ibid.
- 16 Ibid.
- 17 Ibid.
- 18 Ibid.
- 19 Ibid.
- 20 Ibid.
- 21 Ibid.
- 22 Sk.: „Patiesības nominālo izskaidrojumu, proti, ka tā ir zināšanu atbilstība savam priekšmetam, mēs šeit pieļaujam un pieņemam, taču gribam zināt, kāds ir jebkuru zināšanu patiesīguma vispārīgais un drošais kritērijs.” (ТРК, 82); „Ja patiesība pastāv zināšanu atbilstībā savam priekšmetam, tad līdz ar to šis priekšmets jāatšķir no citiem priekšmetiem: patiešām, zināšanas ir aplamas, ja tās neatbilst priekšmetam, uz ko tiek attiecinātas, lai gan tās satur arī kaut ko tādu, kas būtu nozīmīgs citiem priekšmetiem. Vispārīgs patiesības kritērijs tad varētu būt tikai tāds, kas būtu pareizs attiecībā pret visām zināšanām, lai kāds būtu to priekšmets. Bet, tā kā mēs te abstrahējamies no jebkura zināšanu satura (attiecības pret tās objektu) – un patiesība taču attiecas tieši uz šo saturu –, tad ir skaidrs, ka pilnīgi neiespējami un neјēdzīgi būtu jautāt par šā zināšanu satura patiesības pazīmi un tātad nav iespējams sniegt pietiekamu, tomēr reizē vispārīgu patiesības pazīmi. Tā kā iepriekš mēs zināšanu saturu jau nosaucām par tās matēriju, būtu jāsaka: saistībā ar matēriju no zināšanu patiesības nevar prasīt nekādu vispārīgu pazīmi, jo šāda prasība ir iekšēji pretrunīga.” (ТРК, 83)
- 23 Students J. A. *Kas ir patiesība? // Latvijas filosof(s)e – virtuālais modelis*. Rīga: FSI, 2009
- 24 Students norāda uz 20. gadsimta mijas vācu filosofa Hansa Faihingera (*Hans Vaihinger*) teoriju, kas lasāma 1911. g. publicētajā darbā „It kā filosofija” (*Philosophie des Als Ob*). Viņš norādīja, ka cilvēki labprātīgi pieņem fikcijas, lai varētu bezrūpīgi dzīvot citādi iracionālā pasaulē. Pasaulē, kas atklājas kā pretrunīgu pieņēmumu labirints, un kurā, piekritot Kantam, izziņa ir ierobežota vien līdz parādībam, cilvēkam, lai spētu izdzīvot, nepieciešams pašam radīt fiktīvus izskaidrojumus, „it kā” tie varētu kalpot par racionālu pamatu. Sk.: Hans Vaihinger // *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Version 1.0, London: Routledge; *The Philosophy of „As If” // Britannica*.
- 25 Students J. A. *Kas ir patiesība? // Latvijas filosof(s)e – virtuālais modelis*. Rīga: FSI, 2009.

- 26 Ibid.
- 27 Ibid.
- 28 Ibid.
- 29 Students raksta: „Patiesība ir tikai viena. Katrā jautājumā, ikvienā lietas apstākļi iespējama tikai viena Patiesība, kas ir mūžīga, nepārejoša un nemainīga. Patiesības vienīgums dara iespējamu zinātni un īstu dzīvi. Ja vienā jautājumā, vienā lietā patiesības būtu vairākas, tad nevarētu runāt nedz par īstu zinātņi, nedz īstu dzīvi. Atzīstot vienā lietā vairākas patiesības, būtu jāpieņem, ka katram sava taisnība, sava tikumība, savi likumi. Bet tādā dzīvē nebūtu nekādas kārtības un saskaņota kopdzīve būtu pat neiespējama. Sevišķi mūsu laikos, kur patiesība bieži tiek kājām mīta, kur meli, glaimi un liekulība nereti aizsedz patiesību, atkal un atkal no jauna jāstiprina pārliecība par patiesības vienīgumu. Patiesība ir tikai viena, bet dažādi ceļi tās atklāšanai.” (Students, J. A. *Kas ir patiesība? // Latvijas filosof(s)e – virtuālais modelis*. Rīga: FSI, 2009.)
- 30 Ja varētu pat iebilst, ka šo teoriju iztrūkums nav gana skaidri fiksēts, tad tomēr jābilst, ka tikpat lielā mērā nevar runāt par šo teoriju klātbūtni. Sk., piemēram: Priedīte-Kleinhofa A. *Latvian Philosophers in the 1920s and 1930s*. Humanities and Social Sciences. Latvia. – 1994, No. 3, pp. 30–47.; u. c. darbus, kas veltīti tā laika filosofijai.
- 31 T. Celma filosofiskos uzskatus pētījuši M. Kūle, L. Muižniece, U. Vēgners grāmatā „Teodors Celms: fenomenoloģiskie meklējumi”. Rīga: FSI, 2009. Lai gan šajā darbā aplūkots rakstu krājums „Patiesība un šķitums”, tomēr īpaša uzmanība patiesības izpratnei nav pievērsta.
- 32 Prof. Dr. Teodors Celms. *Patiesība un šķitums. Filozofisku, psiholoģisku un socioloģisku rakstu krājums*. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. apgāds, 1939. – 7.–47. lpp.
- 33 Celms T. *Kas ir patiesība? // Patiesība un šķitums*. – 9. lpp.
- 34 Ibid. – 10. lpp.
- 35 Sk.: Ibid.. – 13.–14. lpp.
- 36 Celms raksta: „Patiesība (un tās pretstats aplamība) var būt tikai spriedumā, lai cik neskaidri un nenoteikti šo spriedumu arī pārdzīvotu un vārdos izteiktu.” (Celms T. *Kas ir patiesība? // Patiesība un šķitums*. – 13.–14. lpp.)
- 37 Celms T. *Kas ir patiesība? // Patiesība un šķitums*. – 42. lpp.
- 38 Ibid. – 42. lpp. f.
- 39 Ibid. – 46. lpp.
- 40 Ibid. – 47. lpp.

Understanding of Truth in Latvian Philosophy in the 20s and 30s of xx century: Teodors Celms and Jūlijs Aleksandrs Students

The present article provides an overview of the concept of truth in the writings of Latvian philosophers Teodors Celms and Jūlijs Aleksandrs Students in the twenties and thirties of the 20th century.

An overview of the writings of both philosophers shows that they shared a dislike for the ideas of scepticism and relativism. Even though they display no clear inclination towards, for instance, Aristotelian or Kantian concept of truth, one can discern their notion of truth as existent and free of subjective caprices. Truth was considered by them as something to be pursued. Truth does not show itself clearly – but it can guarantee stability of life and being together, it can enhance beauty and faith in the goodness. The philosophical considerations in the works of J. Students and T. Celms circulate around trust in eternal and stable values. Following of the trends of modernism, relativism and pluralism and questioning of the concept of truth in the cultural milieu represented by J. Students and T. Celms were not acceptable.